

АНОТАЦІЯ

Хорошев М.І. Соціальний захист населення в умовах цифрової економіки. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 Економіка (Галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки). – Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2026.

Здійснено комплексне теоретико-методологічне обґрунтування трансформації системи соціального захисту населення в умовах цифровізації та розроблено концептуальні та практичні засади її модернізації в Україні з урахуванням сучасних соціально-економічних викликів, міжнародного досвіду та умов воєнного стану. Доведено, що в XXI столітті соціальний захист перестає бути виключно механізмом компенсації соціальних ризиків і трансформується у стратегічний інструмент забезпечення соціальної справедливості, підтримки людського капіталу, зміцнення суспільної довіри та забезпечення стійкості держави в умовах кризових трансформацій.

Обґрунтовано, що сучасна система соціального захисту повинна розглядатися не лише як сукупність соціальних виплат, субсидій, пенсійного забезпечення чи допомоги вразливим верствам населення, а як багаторівнева інституційна система управління соціальними ризиками, спрямована на забезпечення гідного рівня життя, зменшення нерівності, підтримку соціальної інтеграції та формування передумов для сталого соціально-економічного розвитку. Визначено, що в умовах цифрової економіки соціальний захист набуває нової функціональної ролі, поєднуючи традиційні механізми державної підтримки з інструментами цифрового адміністрування, автоматизації, прогнозування та персоналізації соціальних послуг.

Систематизовано теоретичні підходи до визначення сутності соціального захисту населення та уточнено його місце в структурі сучасної соціальної політики. Встановлено, що соціальний захист виконує не лише захисну, компенсаційну та стабілізаційну функції, а й інноваційну, стимулюючу та трансформаційну функції, спрямовані на підвищення рівня самозабезпечення

населення, розвиток людського потенціалу та розширення можливостей соціальної мобільності. Особливу увагу приділено концепціям соціальної справедливості, солідарності, адаптивної рівності, персоналізації та нового соціального контракту між державою і громадянином.

Доведено, що в сучасних умовах соціальна справедливість повинна розглядатися не як механічне вирівнювання доходів, а як адаптивна система забезпечення рівності можливостей із урахуванням індивідуальної вразливості, життєвих обставин та здатності до самозабезпечення. Обґрунтовано необхідність переходу від пасивної моделі соціального захисту до проактивної моделі, в якій держава не лише реагує на вже наявні соціальні проблеми, а й здійснює превентивне управління ризиками, використовуючи цифрові технології, великі дані, алгоритмічне прогнозування та автоматизовані механізми прийняття рішень. Установлено, що цифровізація виступає не автономним технологічним процесом, а системоутворювальним фактором модернізації соціально економічних відносин. Показано, що цифрова трансформація соціального захисту передбачає зміну інституційної архітектури системи, перехід від бюрократичної моделі адміністрування до клієнтоорієнтованої моделі, заснованої на інтеграції реєстрів, автоматизації процедур, цифровій ідентифікації, міжвідомчій взаємодії та мінімізації людського фактору в процесах призначення соціальної допомоги.

Особливу увагу приділено дослідженню сучасного стану системи соціального захисту в Україні. Проаналізовано структуру соціального захисту, яка включає державний сектор (пенсійне забезпечення, соціальні виплати, допомогу малозабезпеченим, підтримку осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб та інших вразливих категорій населення) і приватний сектор (страхові компанії, недержавні пенсійні фонди, благодійні організації, міжнародні донори). Обґрунтовано доцільність розвитку саме гібридної моделі соціального захисту, яка поєднує державні гарантії з приватними та донорськими механізмами підтримки, забезпечує диверсифікацію джерел фінансування та знижує надмірне навантаження на державний бюджет.

Здійснено ґрунтовний аналіз фінансового забезпечення соціального захисту в Україні. Встановлено, що протягом 2013–2022 років обсяг видатків зведеного бюджету України на соціальний захист зріс із 145 млрд грн до понад 455 млрд грн, що свідчить про зростання ролі держави у забезпеченні соціальних гарантій, однак одночасно підкреслює високу бюджетну залежність чинної моделі соціального захисту. Визначено, що частка соціальних витрат у структурі бюджету в окремі роки досягала майже третини всіх державних видатків, що створює додаткові фіскальні ризики та актуалізує необхідність структурної модернізації системи фінансування соціальної політики.

Систематизовано ключові структурні проблеми пенсійної системи: дефіцит Пенсійного фонду, старіння населення, скорочення частки працездатного населення, високий рівень тіньової зайнятості, низький рівень довіри до накопичувальних механізмів та значну внутрішню диференціацію пенсійного забезпечення. Виявлено, що значна частина пенсіонерів отримує пенсії на рівні, недостатньому для забезпечення базових потреб, а зростання номінальних пенсій не компенсує реального зростання прожиткового мінімуму та інфляційного тиску. Доведено необхідність переходу до більш гнучкої, багаторівневої та фінансово стійкої пенсійної моделі з урахуванням довгострокових демографічних тенденцій.

Досліджено цифровізацію соціального захисту в Україні в умовах війни. Встановлено, що повномасштабне вторгнення Російської Федерації суттєво змінило структуру попиту на соціальні послуги, спричинило масове внутрішнє переміщення населення, різке зростання рівня бідності, збільшення кількості отримувачів гуманітарної допомоги та появу нових категорій соціально вразливих груп. За цих умов цифрові інструменти стали не просто механізмом модернізації, а інструментом забезпечення безперервності функціонування соціальної системи та стабілізації державного управління.

Доведено, що ключову роль у цифровій трансформації соціального захисту відіграють Єдина інформаційна система соціальної сфери (ЄІССС), портал «Дія», цифрова платформа «ЄДопомога», а також інтеграція державних сервісів із банківськими установами та міжнародними організаціями. Показано,

що впровадження цих інструментів дозволило суттєво спростити доступ громадян до соціальних виплат, скоротити бюрократичні процедури, зменшити дублювання виплат, підвищити адресність допомоги та знизити корупційні ризики. Обґрунтовано, що цифрові платформи слід розглядати не лише як технічні рішення, а як інституційні механізми реалізації базових соціальних прав людини та формування нової соціальної етики держави.

Проаналізовано масштаби гуманітарної кризи та її вплив на систему соціального захисту. Встановлено, що кількість отримувачів гуманітарної допомоги зросла з 91 тис. осіб у 2020 році до 6,2 млн осіб у 2024 році, а внутрішньо переміщені особи стали основною групою користувачів цифрових соціальних сервісів. Досліджено вікову, гендерну та регіональну структуру ВПО, що дозволило виявити нерівномірність навантаження на цифрову соціальну інфраструктуру та обґрунтувати необхідність регіональної децентралізації цифрових сервісів і підвищення їх вікової та соціальної інклюзивності.

Здійснено порівняльний аналіз міжнародного досвіду цифровізації соціального захисту. Встановлено, що ефективність цифрових реформ залежить не лише від рівня технологічного розвитку, а передусім від інституційної спроможності держави, правового забезпечення, рівня цифрової грамотності населення та рівня довіри до цифрових сервісів. Визначено, що найбільш релевантними для України є: електронна ідентифікація, єдині реєстри отримувачів соціальної допомоги, pre-filled forms, цифрові соціальні паспорти, автоматичне призначення допомоги, використання великих даних і штучного інтелекту для прогнозування соціальних ризиків, а також застосування блокчейн технологій для забезпечення прозорості соціальних виплат.

Узагальнено досвід ЄС, зокрема системи EESSI (Electronic Exchange of Social Security Information), European Social Security Pass, e-Estonia, BankID у Швеції, Jobcenter Digital у Німеччині та цифрові пенсійні сервіси країн із високими показниками DESI. Доведено, що цифрова доступність соціального захисту в сучасних європейських моделях фактично набуває статусу нового соціального права, а цифровізація стає складовою соціального громадянства,

що забезпечує доступ до соціальних гарантій незалежно від місця перебування громадянина.

Водночас встановлено, що цифровізація супроводжується значними ризиками та бар'єрами. Серед основних викликів визначено цифрову нерівність між містом і селом, низький рівень цифрової грамотності окремих соціальних груп, недостатнє покриття широкосмуговим інтернетом, проблеми захисту персональних даних, ризики алгоритмічної дискримінації, недостатню міжвідомчу інтеграцію реєстрів, а також загрозу технократичного знеособлення людини в системі соціального адміністрування. Доведено, що без подолання цих бар'єрів цифровізація може не зменшувати, а поглиблювати соціальну нерівність. Розроблено концептуальну модель цифрової модернізації системи соціального захисту населення України, яка поєднує технологічні інновації з принципами соціальної справедливості, інклюзивності, адаптивності та сталого розвитку. Уточнено понятійно-категоріальний апарат дослідження цифрової економіки в контексті соціальної політики; поглиблено теоретичне розуміння соціального захисту як системи управління соціальними ризиками в умовах цифрової трансформації; обґрунтовано необхідність переходу до проактивної персоналізованої моделі соціального захисту; визначено основні ризики цифровізації та запропоновано механізми їх подолання; розроблено модель гібридного соціального захисту, орієнтовану на поєднання державних, приватних та міжнародних ресурсів.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання отриманих результатів при формуванні державної політики у сфері соціального захисту, розробці стратегій цифрової модернізації соціальної сфери, удосконаленні механізмів адміністрування соціальних програм, впровадженні електронних сервісів, інтеграції державних реєстрів, автоматизації процедур перевірки права на допомогу та оцінки ефективності соціальних програм.

Результати дисертаційного дослідження формують науково обґрунтовану концептуальну основу для побудови нової моделі соціального захисту в Україні, орієнтованої на людину, цифрову інклюзивність, прозорість, справедливість та ефективність. Доведено, що успішна модернізація соціального захисту можлива

лише за умови комплексного поєднання технологічних, інституційних, економічних та соціально-ціннісних факторів, а цифровізація повинна розглядатися не як самоціль, а як інструмент забезпечення гідного життя, соціальної безпеки та стійкого розвитку суспільства.

Ключові слова: соцзахист, цифровізація, соцполітика, інклюзія, е-платформи, ШІ, демографічні зміни, нерівність, пенсійні реформи, зайнятість, повоєнний розвиток, міграція.